

HRVATSKA RETROSPEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA KNJIGA 1835–1940.

SLAVKO HARNI

(Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb)

SAŽETAK. Nacionalna i sveučilišna knjižnica je u razdoblju 1982–99. objavila 25 svezaka *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940.*, A–Žu, te tako okončala osnovni niz te bibliografije. Predstoji izradba dodataka i kumulativnih kazala. Niz je opća, nacionalna, retrospektivna primarna bibliografija rađena *de visu* po nacionalnom, jezičnom i teritorijalnom načelu s abecednim rasporedom autorskih i anonimnih odrednica. Riječ je o najopsežnijoj dosad objavljenoj hrvatskoj bibliografiji knjiga koja je zbog svoje osmišljene sustavnosti vrlo cijenjena među poznavateljima bibliografskog rada. U mojem se prilogu promatra sadržaj i nastanak niza. Sadržaj se gleda ponajprije s bibliografskoga stajališta. Razmatraju se pitanja kriterija, potpunosti, rasporeda građe i bibliografskoga opisa te se nastoji s toga stajališta objektivno prosuditi o vrijednosti i nedostacima toga rada. Nastoje se također glede sadržaja bibliografije uvidjeti i kulturno-povijesni dosezi spomenutoga niza, jer se u njemu zahvaća razdoblje stanovitoga razmaha izdavaštva u hrvatskome kulturnom prostoru, što se ima zahvaliti duhovnim interesima, ali i napretku tiskarske tehnike koje se zbiva baš početkom XIX. stoljeća. Bibliografija je iz raznih razloga nastajala gotovo šezdeset godina. U pregledu povijesti toga nastajanja oslanjam se, osim objavljene literature, i na arhivsku građu koja je sačuvana u Odsjeku za Hrvatsku retrospektivnu bibliografiju u NSK. U tome se smislu prate nastojanja oko definiranja bibliografskog opisa, ali se zapaža doprinos istaknutih osobnosti hrvatske kulture u stručnom i organizacijskom smislu. Razabire se inicijalna i nadzorna uloga Mate Ujevića u dosta dugom razdoblju. Važna je u više vidova i uloga istaknutih djelatnika knjižnice Mate Tentora, Matka Rojnića, Eve Verone te Petra Rogulje koji je bio glavnim i odgovornim urednikom cijeloga niza. Niz je dakle svojim sadržajem, ali i svojom prošlošću značajan izvor bibliografskih, a po tome i kulturno-povijesnih spoznaja.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica objavila je koncem 1999. posljednji, dvadeset peti, svezak niza *Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940.* U nastojanjima oko popisa knjiga u nas, koja povijesno gledano imaju obilježja spleta nedorečenih pokušaja, niz zauzima osobito, a u nekim vidovima i prvo mjesto, jer se pojavljuje kao smisljena, sustavna i zaokružena cjelina. On je opća, nacionalna, retrospektivna, primarna bibliografija knjiga s abecednim rasporedom bibliografske građe. Premda je nastao iz davne želje svojih tvoraca za »naširoko zasnovanom hrvatskom retrospektivnom bibliografijom¹«, koja bi popunila sve dosadašnje praznine u tome smislu, niz ipak već u naslovu sadrži dvije važne ograde, što se mogu držati kompromisnim odstupanjima od prvotne nakane.

On se, prvo, naziva »građom«. Kad se naime počelo s objavljivanjem niza 1982., htjelo se objaviti bibliografske zapise što su u Knjižnici izrađivani desetljećima i čuvani u obliku

¹ M. Rojnić, *Bibliografija*, Hrvatska enciklopedija, sv. 2., Zagreb, 1941., str. 511–512.

listića. Znalo se ipak da nisu na raspolaganju opisi svih knjiga koje bi po kriterijima za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju valjalo popisati. Iz opreza se stoga, a po uzoru na slične tiskovine, niz nazvalo »građom«, iako je trajno bilo onih koji su mislili da *Građa* zaslužuje ime Hrvatske retrospektivne bibliografije.²

U nizu se, drugo, radi o popisu hrvatskih knjiga za razdoblje 1835–1940., što u povijesnim odrednicama po prilici znači: od ilirskoga pokreta do Drugoga svjetskog rata. Bibliografsko-povijesni okvir izrazitije upućuje na završnu godinu Šafaříkove bibliografije (1835) i na razdjelnicu 1940/41., godinu kada počinje osmišljen rad na tekućoj, ali i na retrospektivnoj bibliografiji.

Objavljivanjem *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga* to razdoblje postaje na stanovit način povlaštenim sa stajališta retrospektivne bibliografske pokrivenosti. Niz dakle nije vremenski cjelovita hrvatska retrospektivna bibliografija. Uvodno ne bismo htjeli navoditi razloge koji bi pokazali da je ta povlaštenost možda i opravdana, već samo upozoriti na temeljni razlog za izbor teme ovoga priloga.

Kao najveća od dosad objavljenih hrvatskih bibliografija monografskih publikacija *Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940.* samim je svojim izlaskom na svjetlo dana činjenica koja zaslužuje pozornost. Ona je usto, kako se to voli reći, vrlo slojevita kulturna pojava koja na jedan način svjedoči o vremenu na koje se odnosi, a na drugi o duhovnim gibanjima u vremenu svojega nastajanja i objavljivanja. Premda je, naime, objavljivana u razdoblju 1982–99., *Građa* je zapravo nastajala šest desetljeća te je vrlo dinamično slijedila zbivanja u vremenima većinom nesklonim hrvatskoj knjizi. Svjedočeći tako o gotovo dva stoljeća hrvatske kulturne povijesti, ona postaje motrištem koje i u ovoj prigodi zaslužuje promatranje u barem nekim svojim vidovima. Osvrnut ćemo se na *sadržaj* građe kao bibliografsku činjenicu, na povijest njezina *nastanka* i na *kulturno značenje* ovoga pothvata.

I. Sadržaj

1. Povijesni okvir i temeljni podaci o nizu. Zanimanje za tiskanu knjigu i rukopise u retrospektivno-bibliografskom smislu može se, kao što je poznato, u Hrvata slijediti već od XVI. stoljeća. Ti su popisi u početku više biografskoga nego bibliografskoga tipa i više regionalni nego nacionalni, a u prva dva stoljeća bibliografskoga rada više priobalni (Dubrovnik, Split), nego kontinentalni. Iz kulturno-povijesno razumljivih razloga oni su u XVI. i XVII. stoljeću većinom rađeni u rukopisu i ostali neobjavljenima do novijih vremena. Osamnaesto je pak stoljeće razdoblje znatne bibliografske pokrivenosti i kontinentalnih hrvatskih zemalja regionalnim bibliografijama. Spomenimo Slade-Dolcija, Appendinija, Bajamontija, Krčelića, Baričevića, Mikloušića te Lastrića, koji u to vrijeme radi prve popise tiskanih knjiga bosanskih franjevaca, a zbog velikog prostora tadašnje Bosne Srebrene, njegov bibliografski interes proteže se na gotovo sav hrvatski kulturni prostor. Opći retrospek-

² U vrijeme priprema oko izdavanja *Građe*, o njezinoj »građevnosti« razmišljalo se ozbiljno, te se govorilo o nizu kao polazištu na temelju kojega bi se jednom mogla izraditi cjelovita »konačna redakcija Hrvatske retrospektivne bibliografije.« Petar Rogulja, *Program o izdavanju Hrv. retrospektivne bibliogr. građe*, Zagreb, 19. VI. 1979 (strojopis).

tivni karakter imaju tada neke strane biobibliografije, kao što je primjerice ona Mađara Horanyija *Memoria Hungarorum*, gdje su popisani i hrvatski spisatelji.

Prva opća nacionalna retrospektivna hrvatska bibliografija je Kukuljevićeva *Bibliografija hrvatska* iz 1860. Kukuljevićev se bibliografski rad ne može po bibliografskoj pa ni tehničkoj opremljenosti mjeriti s nekima od svojih regionalnih prethodnica³, a pogotovu ne s kriterijima koji su se kao bibliografski s vremenom formulirali. Ona je ipak jedina prethodnica *Građe* kao opće nacionalne retrospektivne bibliografije knjiga, jer svakako valja apstrahirati od nekih pokušaja što su ostali u povojima, kao što je onaj u povodu 25. godišnjice Hrvatskoga sveučilišta 1899.

Koji je red veličina u pitanju, lakše se razabere, makar je u biti nepravedno, kad se *Građa* usporedi sa svojom prošlostoljetnom prethodnicom. Kukuljevićeva bibliografija sadrži, naime, samo oko tri tisuće bibliografskih jedinica u jednome svesku i jednome dodatku. *Građa* je htjela, baš kao i Kukuljević, zabilježiti svaku hrvatsku knjigu, a to znači i svakoga hrvatskoga spisatelja koji je u tome razdoblju objavljivao, te svaku tiskaru i nakladnika koji je bio djelatnik u tome vremenu, a bilješkama i navođenjem sadržaja upozoriti na problem, temu ili prigodu u kojoj je knjiga nastala. Ti uvidi nisu savršeno potpuni te je stoga bibliografija i naslovljena kao *građa*. Prve procjene koje će se vjerojatno pokazati točnima upućuju na to da *građa* sadrži više od 70% publikacija koje po predviđenim kriterijima spadaju u hrvatsku retrospektivnu bibliografiju. Taj pomalo obeshrabrujući postotak i nije tako malen, ako se ima na umu da nisu popisane one knjige koje nisu viđene, iako se znalo da postoje.

Niz se dakle sastoji od 25 knjiga. Raspored *građe* je, kao što je već rečeno, abecedni, što znači da su u cijelome nizu glavne bibliografske jedinice poredane po imenu autora, odnosno u slučaju anonimnog djela po glavnoj imenici, substantivum regens. U prvome svesku niza nalazi se *Predgovor* Uređivačkoga odbora⁴ i tekst glavnoga i odgovornoga urednika cijeloga niza Petra Rogulje *Dosadašnji rad na hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji*⁵.

Niz se razastire na 8150 stranica četvrtinskog formata, od kojih na bibliografsku *građu*, tj. na glavne bibliografske jedinice otpada 6028 str. na kojima je opisano 66 123 knjige. Sporedne bibliografske jedinice (njih 30 032) zauzimaju 906 str., Predmetnom kazalu (47 718 jedinica) posvećeno je u cijelom nizu ukupno 1226 stranica. Bibliografija sadrži ukupno 143 873 jedinice.

Pojedini se svesci sastoje od:

- Općeg dijela, tj. kratica i znakova, uputa za transliteraciju i sl.
- Bibliografske *građe*, tj. opisa knjiga
- Kazala sporednih bibliografskih jedinica (za koautore, urednike, pisce predgovora, pogovora, ilustratore, promijenjene oblike imena pisaca, pseudonime, inicijale, osobe kojima su prigodnice posvećene i za analitičke bibliografske jedinice)

³ Spomenimo, na primjer, Sebastijana Slade-Dolcija i njegove *Fasti Litterario Ragusini*, 1767.

⁴ *Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940.*, knj. 1, A–Bel, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1982., str. VII–XI.

Članovi uređivačkog odbora jesu: Vjera Bendiš, dr. Josip Bratulić, dr. Žarko Dadić, Branko Hanž, Šime Jurić, akademik dr. Andre Mohorovićić, dr. Anica Nazor, Petar Rogulja, dr. Aleksandar Stipčević i Branko Romečak. Popis je preuzet iz prvoga sveska *Građe*.

⁵ Isto, str. XV–XXXII.

– Predmetnog kazala (za osobe, narode i zemljopisne pojmove).

Zapaža se da je po svojoj temeljnoj strukturi niz više usmjeren k izradbi pojedinoga sveska, a pomagala koja bi bila mjerodavna za cijelu bibliografiju ostavljena su za kraj, za posljednji svezak⁶. Kazala se, naime, odnose svako na pojedini svezak. To znači, ako želimo ustanoviti neki podatak za cijelo razdoblje, literaturu o Lastovu na primjer, to nemamo na jednome mjestu već se mora pregledati predmetna kazala za sve sveske. Sporedne bibliografske jedinice također se odnose na svaki pojedini svezak i nisu uvrštene u glavni abecedni niz, što otežava snalaženje u bibliografiji kao cjelini. Ako je, na primjer, neki autor objavljivao pod pseudonimom, a u bibliografiju je uvršten pod pravim imenom, razrješenje njegova pseudonima naći ćemo u knjizi u kojoj spada njegovo pravo ime. To se uočilo već tijekom priprema za objavljivanje niza, no od uvrštavanja uputnica u glavni niz odustalo se jer se pretpostavlja uvid u cjelinu građe⁷.

2. *Bibliografski opis*. Predmetom naše pozornosti, osim niza kao cjeline te pojedinih svezaka, moraju biti i pojedine bibliografske jedinice odnosno bibliografski opis.

U stručnim je krugovima poznato da se u Hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji primjenjuje vrlo iscrpan bibliografski opis, koji međutim nije prilagođen međunarodnim standardima što su se pod okriljem međunarodnih knjižničarskih udruga (IFLA) počeli izradivati šezdesetih godina a obilježje im je formaliziranost koja želi omogućiti međunarodnu razmjenu bibliografskih podataka. Bibliografski opis u *Građi* oslanja se na stariju tradiciju, na onu koja je bila mjerodavna na srednjoeuropskoj razini onda kad su bile, barem znatnim dijelom, tiskane knjige koje se u hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji popisuju. Riječ je o tzv. *Pruskim instrukcijama*⁸. Ne zanemarujući utjecaj *Pruskih instrukcija* na bibliografski opis četrdesetih godina, pa i na hrvatsku tekuću i retrospektivnu bibliografiju, valja ipak imati u vidu izravnije utjecaje na bibliografski opis primijenjen u *Građi za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga*.

U Hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji dosljedno je proveden *Nacrt pravila Hrvatske retrospektivne bibliografije* što ih je napisao Petar Rogulja⁹. No Rogulja nije najprije sastavio pravila pa onda pokrenuo bibliografiju, već je samo pismeno formulirao aktualna vriedeća pravila u hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji.

Oslonci su Roguljina *Nacrta pravila*, osim u *Pruskim instrukcijama*, slojevitije gledano, obilježeni trojako: 1) samostalnim odlukama urednika retrospektivne bibliografije Matka Rojnića u prošlosti, 2) dodirnicama s tekućom bibliografijom kao okolišem nastanka retrospektivne i 3) odnosom prema kataložnom opisu, tj. tendencijom da se bibliografski opis osamostali u odnosu na kataložni.

Listići retrospektivne bibliografije rađeni su početkom četrdesetih u istom prostoru i radili su ih većinom isti ljudi koji su izdavali i tadašnju tekuću bibliografiju. Vjerovalo se da

⁶ Usp. isto, str. VIII. U *Predgovoru* Uređivačkog odbora govori se o »završnoj knjizi«. No, kako iz podataka o Predmetnom kazalu proizlazi, ono obuhvaća ukupno 1226 stranica pa bi se teško u sadašnjem obliku prenijelo u jednu knjigu.

⁷ P. Rogulja, navedeni strojopis, str. 6.

⁸ *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken, vom 10. Mai 1899.*, 2. izd., Berlin, 1909.

⁹ Nacrt je prihvaćen na Savjetovanju o objavljivanju retrospektivne bibliografije održanom u Zagrebu 10. prosinca 1980.

bibliografski opis može poslužiti kao kataložni pa su se opisi u *Hrvatskoj bibliografiji* i fizički markirali tako da se mogu istrgnuti iz bibliografije i primijeniti na katalog bilo koje knjižnice. No od toga se odustalo već u kasnijim godištim ista bibliografije. Opsežniji i potpuniji opis počeo se u retrospektivnoj bibliografiji rabiti zasigurno već kasnih četrdesetih kad se po zapažanju Matka Rojnića i inače već bilo počelo inzistirati na posebnosti bibliografskoga opisa u odnosu na kataložni.¹⁰

Tako se s vremenom izgradila praksa, a dalo bi se govoriti i o tradiciji, bibliografskoga opisa u hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji koju je Rogulja u svojem *Nacrtu* prvi put pisмено verificirao formulirajući kao mjerodavno stanje te tradicije zatečeno sedamdesetih, a izgrađeno tijekom prethodnih desetljeća. Tako je jedna stara tradicija izdržala u okolišu novih stremjenja u pitanjima bibliografskoga opisa iako je bilo raznih ideja, ali je bilo i protagonista novih standarda koji su podržali nastojanje da se *Grada* tiska po starim Pravilima¹¹. To je naravno značilo da će se »stari« listići s nepotpunim, fragmentarnim opisom morati dopuniti kako bi se opis ujednačio kakvoćom i opsegom.

Nacrt pravila postoji još uvijek samo u strojopisu, no osnove njegove sastavnice mogu se pročitati u predgovoru *Gradi*. Tu se u *Uputama za korištenje* sažeto upozorava da je odrednica u ovoj bibliografiji autorska i to individualna, a da se djela koja bi po Veroninu Pravilniku¹² za kataložni opis dobila formalnu i korporativnu odrednicu, popisuju anonimno ističući u odrednicu glavnu imenicu (substantivum regens). Sam opis sastoji se od glavnog i po potrebi sporednog opisa, sadržaja knjige i bilježaka o njoj.

Općenito se daje zapaziti da se glavni bibliografski opis u duhu *Pruskih instrukcija* gleda kao prijenos, snimka naslova publikacije, što se očituje i u njegovu drugom dijelu, tj. impresumu. U impresumu se, osobito u onome što se općenito drži materijalnim opisom, slute i neke odluke iz retrospektivne bibliografije.

Ta usredotočenost na naslov¹³ vidi se osobito ako naslov nije naveden na uobičajenom mjestu, tj. na naslovnoj stranici. U tome se slučaju određuje mjesto na kojemu se naslov nalazi te on može biti omotni, nad tekstem, na hrptu, u normi i sl. Razrađeno simbolično poimanje interpunkcija, napose vrsta zagrada, kojima se s dosta preciznosti naznačuje mjesto izvora podataka, a po tome i mjera njihove bibliografske pouzdanosti, prepoznaje se kao klica važnosti interpunkcije u novim međunarodnim standardima za bibliografski opis. U izboru i navođenju odrednice dolazi do izražaja stanovit dijalog s *Pravilnikom* Eve Verone.

Čini se najtočnijim zaključno reći da je Roguljin *Nacrt* načinjen u duhu *Pruskih instrukcija*, pri čemu je tradicija bibliografskoga opisa u *Hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji* izravni oslonac, a *Pruske instrukcije* neizravni.

¹⁰ Usp. M. Rojnić, *Überblick über die bibliographische Tätigkeit in Kroatien*, Festschrift für Josef Stumm-voll, Alois Kisser, Ernst Trenkler zum 50. Geburtstage, str. 72., u: *Das Antiquariat*, 8(1952) br. 13–18, a prilog *Der Bibliophile*, godište 3, br. 7–9.

¹¹ Riječ je Evi Veroni koja je i sama 1946–65. bila zamjenicom glavnoga urednika retrospektivne bibliografije Matka Rojnića.

¹² E. Verona, *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Prvi dio. Odrednice i redalice*, Zagreb, 1986., 2. izd.

¹³ U *Pruskim instrukcijama*, a i u novome njemačkom *Nacionalnom pravilniku za kataložni opis (RAK)*, za glavni kataložni opis rabi se imenica Titelaufnahme, što znači preuzimanje naslova, njegova snimka zapravo.

3. *Kriteriji: teritorijalni, nacionalni, jezični.* Teritorijalno integrativni procesi, koji su se u hrvatskomu kulturnom pa i političkom prostoru naglašeno dogodili tijekom devetnaestoga stoljeća, nisu zaobišli ni misao o općoj nacionalnoj bibliografiji, popisu svih hrvatskih knjiga. Osim što svoje nacionalno načelo u bibliografiji hrvatska retrospektivna bibliografija dijeli s duhom vremena odnosno s drugim europskim narodima, izradba hrvatske retrospektivne bibliografije knjiga pokazuje i neke osobitosti koje proizlaze iz odnosa među južnim Slavenima. Već je Kukuljevićeva bibliografija htjela biti dijelom južnoslavenskoga kulturnoga kruga. Niti nastanak *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga* nije bio pošteđen dinamičnoga odnosa prema bibliografiji južnih Slavena odnosno jugoslavenskoj retrospektivnoj bibliografiji. Raspon je, naime, tih idejnih sretanja sezao od potpune vjere u pripadnost, pa i bibliografsku, jugoslavenskoj ideji do radikalnoga ignoriranja i odbijanja te pripadnosti.

Ideja o retrospektivnoj jugoslavenskoj bibliografiji osobito je ojačala uspostavom Jugoslavije kao države, pa se Društvo jugoslavenskih bibliotekara već brzo nakon svojega osnivanja 1930. trudilo oko jugoslavenske bibliografije, i to tekuće bibliografije časopisa i novina, a »pomišljali su i na retrospektivnu«¹⁴. No, uspostava Banovine Hrvatske dala je neprocjenjiv poticaj zamahu rada na polju hrvatske nacionalne kulture te se osnovalo Društvo hrvatskih bibliotekara, koje je istina radilo tekuću bibliografiju, ali se 1941. počelo s radom na retrospektivnoj.

Nakon Drugoga svjetskog rata brojne su bibliografije jugoslavenskoga predznaka, a retrospektivnom se naziva *Jugoslovenska retrospektivna građa* objavljena 1969–71. Čini se da je 1955. godina osobito znakovita. Te se godine u jeku nastojanja oko nacionalnih retrospektivnih bibliografija htjelo dati prednost jugoslavenskoj cjelovitoj retrospektivnoj bibliografiji. Na jednome bibliografskome skupu u Zagrebu 1955. i sličnim skupovima održanim te godine u Beogradu i Ljubljani htjelo se iz upadno političkih razloga nametnuti prioritet izradbe opće jugoslavenske retrospektivne bibliografije.

No, Slovenija i Hrvatska usprotivile su se tome i zagovarale program nacionalnih bibliografija¹⁵ iz kojih se onda može načiniti jugoslavenska. Zahtjev da se prednost dade izradbi jugoslavenske retrospektivne bibliografije vodi se neobičnom logikom. Hoće se načiniti retrospektivna bibliografija Jugoslavije i za vrijeme kad Jugoslavije nije bilo. Narodi koji su ušli u Jugoslaviju trebaju, htjeli ne htjeli, na žrtvenik jugoslavenstva prinijeti svoju nacionalnu posebnost.

Posljednji pokušaj utjecaja na tijek rada na retrospektivnoj bibliografiji koji osporava izradbu retrospektivne bibliografije s hrvatskim nacionalnim, teritorijalnim i jezičnim predznakom bio je 1979. godine upravo u vrijeme priprema za izdavanje *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju*. Savezna komisija za bibliografiju i informacije izdala je neki *Naputak* u kojemu se govorilo o republičkim bibliografijama. U hrvatskoj se retrospektivnoj bibliografiji reagiralo burno. Naišao sam na jedan svojeručno potpisani strojopis Petra Rogulje u kojemu se te teze nazivaju nelogičnim i apsurdnim, a energično se zagovaraju dota-

¹⁴ Usp. M. Rojnić, *Bibliografija*, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 1., Zagreb, 1955., str. 510.

¹⁵ Usp. M. Živanov, Predgovor, u: *Srpska bibliografija: knjige, 1868–1944.*, knj. 1, A–Bok., Beograd, 1989., str. XVII.

dašnja načela te se ona navode¹⁶. Čini se da tekst nije objavljen, već je uporabljen kao argumentacija za ostajanje pri dotadašnjim kriterijima. Naputak je sadržavao među ostalima tezu, baš kao i prvotni nacrt kriterija srpske bibliografije, da se rade zapravo republičke, a ne nacionalne bibliografije. To je značilo da će u retrospektivnu hrvatsku bibliografiju ući knjiga jednoga Hrvata izvan Jugoslavije, ali Hrvata koji bi napisao knjigu u Srbiji ili Bosni i Hercegovini neće moći preuzeti Hrvatska retrospektivna bibliografija. Dogodilo se sljedeće: Rogulja je napisao tekst, pobunio se dakle, a onda se sa svojim suradnicima dao na posao. U HRB-u su ostali kriteriji kakve je ona imala na početku: u hrvatsku retrospektivnu bibliografiju spada knjiga kojoj je autor ili suradnik hrvatske nacionalnosti (nacionalni kriterij), ako je knjiga napisana na hrvatskom jeziku (jezični kriterij) te ako je tiskana odnosno objavljena na području tadašnje SR Hrvatske tj. današnje hrvatske države (teritorijalni kriterij).

Jezični je kriterij osobito bio naglašen u prvom razdoblju rada na HRB-u. Tako će tadašnji urednik Mate Tentor i njegov zamjenik Matko Rojnić svoje dopise s molbama za korisne obavijesti o knjigama započinjati tvrdnjom: *Narodna i sveučilišna knjižnica popisuje sve knjige na hrvatskome jeziku...* U istim dopisima dolazi zgodimice do izražaja i nacionalni kriterij te se ispituje u pismima je li neki autor Hrvat ili nije. Tadašnji teritorijalni kriterij nije bio identičan današnjemu.

Kad je arhivska građa u pitanju, nacionalni i jezični kriterij najizrazitije je formulirao glavni urednik bibliografije Tentor u jednomu dopisu Hrvatskomu državnom muzeju u Sarajevu: *Uredništvo Hrvatske bibliografije ima zadatak, da, ukoliko je to moguće, donese popis svih knjiga na hrvatskom jeziku i svih knjiga koje su na stranim jezicima pisali autori hrvatske nacionalnosti*¹⁷.

To, dakle, da je *Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju* nacionalna hrvatska retrospektivna bibliografija nije bilo baš u svim vidovima po sebi razumljivo. S obzirom na okolnosti u kojima je nastajala, lako je zamisliv konformizam glavnih protagonista koji bi imao za posljedicu nacionalno hrvatski indiferentnu retrospektivnu bibliografiju.

II. Nastanak niza

Prvo razdoblje: 1941–1945. Rad na retrospektivnoj bibliografiji u prvom razdoblju (1941–45) odvija se unekoliko u sjeni izradbe tekuće *Hrvatske bibliografije* i nije izgleda, barem prema vani, bio ustrojen unutar posebnog odjela za retrospektivnu bibliografiju, već je skupina stručnjaka bila zadužena za *Hrvatsku bibliografiju* u cjelini. To proizlazi iz literature o hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji, ali i iz dokumenata *Arhiva Hrvatske bibliografije*¹⁸.

¹⁶ P. Rogulja, *Neke primjedbe na probleme izrade retrospektivnih bibliografija (Teze)*. – U Zagrebu, 13. III. 1979.

¹⁷ ARB, br. 102(1942), 14. VII. 1942 (za razrješenje ARB vidi bilješku 18).

¹⁸ *Arhivom Hrvatske bibliografije* zovem razmjerno dobro uređenu zbirku arhivskih dokumenata koja se čuva, pretežito u mapama za pojedine godine, u Odsjeku za Hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga. Arhiv se najvećim dijelom sastoji od stručnih i administrativnih dopisa koje su pojedincima ili ustanovama pisali urednici *Hrvatske bibliografije* u razdoblju 1941–58. Dopisi sa stručnim pitanjima odnose se većinom na potragu za obavijestima o određenom autoru ili djelu, a čuvaju se i odgovori koji su uslijedili. Oni administrativne naravi tiču se odluka o namještenjima, honorarima suradnika i sl. Neki se rukopisi nalaze skupa s arhivskim materijalom. Ne nazire se sustav po kojemu su poredani, a djelomice su se uz mape s uređenom arhivskom građom očito našli slu-

Stavljajući početak prvoga razdoblja u taj vremenski okvir, prihvaćamo 1941. godinu kao vrijeme početka rada na hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji. Tu godinu kao početnu pretežito navodi i objavljena literatura, a i neki rukopisi o hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji (Matko Rojnić¹⁹, Branko Hanž²⁰, Petar Rogulja²¹). U već spomenutom Predgovoru Uređivačkoga odbora spominje se kako je na obradbi građe »od 1940. do danas radilo preko trideset bibliografa.«²² Iz činjenice da se u 2. svesku *Hrvatske enciklopedije* iz 1941. objavljuje Rojnićev tekst o bibliografiji, u kojemu se spominje kako će se praznine u bibliografskom radu moći ukloniti samo cjelovitom hrvatskom retrospektivnom bibliografijom, daje se zaključiti da je razgovora, planova i ideja o toj bibliografiji bilo zasigurno i nešto prije 1941. U 2. sv. *Hrvatske enciklopedije* iz 2000. stoji da se »od 1936. radi na hrv. retrospektivnoj bibliografiji.«²³

Petar Rogulja smatra da se početkom rada na *Hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji* može smatrati dan kad je Mate Ujević imenovao Matu Tentora urednikom hrvatske bibliografije. U *Arhivu Hrvatske bibliografije* nalazi se dopis koji govori o tom imenovanju.²⁴ Prema tom imenovanju od 19. rujna 1941., Tentor je s 1. rujnom te godine urednik, a prihvaćaju se honorarni suradnici u uredništvu: Branka Hergešić, Marko Orešković, Matko Rojnić, Eva Verona. Honorar je iznosio 2000 kuna mjesečno. Nešto poslije (3. prosinca 1941) Rojnić je imenovan zamjenikom glavnog urednika²⁵.

Iako u sjeni tekuće bibliografije koja se objavljivala, pouzdano se iz arhivskih dokumenata znade da se u spomenutom razdoblju radilo na retrospektivnoj bibliografiji. U arhivskim dokumentima rijetko se govori o retrospektivnoj bibliografiji kao posebnoj u odnosu na druge, već se spominje samo *Hrvatska bibliografija*. Među iznimke spada jedan dopis Tentora Ujeviću u kojem se kaže da »njihov honorar (tj. djelatnika bibliografije članaka u časopisima, op. S. H.) ne može biti manji od ostalih članova retrospektivne bibliografije«²⁶.

Drugo razdoblje: 1946–1976. Po Rojnićevu svjedočanstvu 1945–46. bio je malen prekid u radu na hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji, ali je rad onda nastavljen²⁷.

Kako nije objavljivana, retrospektivna bibliografija nije pobuđivala veće zanimanje javnosti. Iz *Arhiva Hrvatske bibliografije* doznajemo međutim vrlo zanimljivih pojedinosti koje se tiču nastavka rada na retrospektivnoj bibliografiji iz kojih se može rekonstruirati cjelovita slika zbivanja i radnoga postupka, a i bibliografski opis kako je već spomenuto u tome razdoblju teži k svojoj posebnosti.

čajno. Arhiv navodim kao: AHB. Za godine koje imaju arhivsku numeraciju navodim godinu i broj, a za ostale datum nastanka.

¹⁹ M. Rojnić, *Bibliografija*, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 1., Zagreb, 1955., str. 511.

²⁰ Branko Hanž, *Matko Rojnić*, u: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 23 (1977–78), br. 1–4., str. 176.

²¹ Petar Rogulja, *Nacrt pravila Hrvatske retrospektivne bibliografije*.

²² Vidi: *Građa za HRB*, sv. 1., str. VIII.

²³ *Bibliografija*, Hrvatska enciklopedija, sv. 2., Zagreb, 2000., str. 101.

²⁴ AHB, 1941., br. 3. Usp. P. Rogulja, *Nacrt pravila Hrvatske retrospektivne bibliografije*, [1980], str. 1.

²⁵ AHB, 1941., br. 32.

²⁶ ARB, br. 1 (1943), dopis od 27. V. 1943.

²⁷ M. Rojnić, *Bibliografija*, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 1., Zagreb, 1955., str. 511.

Središnja osobnost toga razdoblja je Rojnić, upravitelj Sveučilišne knjižnice (imenovan u prosincu 1945). On već 16. siječnja 1946. Ministarstvu kulture Narodne Republike Hrvatske šalje zamolbu da se odobri nastavak rada na *Hrvatskoj bibliografiji*²⁸. U odgovoru od 9. veljače 1946. udovoljeno je Rojničevim molbama, a upućuje ga se da financijske probleme rješava u Nakladnom zavodu²⁹. God. 1947. za retrospektivnu bibliografiju mjerodavan je JAZU. Akademik Branimir Gušić odgovara 12. XI. 1947. na raniji Rojnićev prijedlog: »Ovlašćujem Vas da Vi i Vaši suradnici nastavite radom oko retrospektivne bibliografije«³⁰.

U pismu br. 783/47 koje je Rojnić uputio JAZU, poziva se kao i u prilično brojnim sljedećim spisima na taj očito važan Gušićev dopis, a priopćuje se da je sastav uredništva retrospektivne bibliografije sljedeći: Rojnić, Eva Verona, Branka Hergešić, Jelka Mišić, Zlata Matičec, dr. Mate Ujević, Šime Jurić, Vjera Bendiš, Anđela Pernar i Ivančica Novak. Dopis je datiran 18. XI. 1947. i sadrži dotad najsustavniji opis poslova u retrospektivnoj bibliografiji knjiga. Urednik Rojnić bio je zadužen za izbor knjiga za bibliografiju i pregled listića opisanih knjiga, a suradnik je dr. M. Ujević, primjerice, radio posao pregledavanja časopisa i novina radi podataka o knjigama. Za sve je urednik Rojnić potraživao jednak honorar od 1150 dinara. God. 1949. taj honorar nije bio jednak za sve i iznosio je najviše 4000 dinara.

Drugo razdoblje rada na hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji trajalo je najdulje i bilo je najplodnije sa stajališta količine ali i kakvoće rada.

Razdoblje pamti vremena oskudice i štednje papira i mnoge druge teškoće u odvijanju posla retrospektivne bibliografije. God. 1956. godine prestao je rad na bibliografiji članaka iz časopisa. Retrospektivna se bibliografija međutim nije ugasila. Na dopisu u kojem se traže honorari za suradnike (što se zapravo kroz cijelo vrijeme činilo svakoga mjeseca) 1956. godine na bibliografiji je radilo 11 suradnika. U tromjesečnim izvještajima može se naći podataka o više od 1300 obrađenih knjiga.

Nakon 1957. sve je manje arhivskoga materijala u AHB-u. Tu i tamo se šezdesetih nađe pokoji izvještaj o radu (Verone, na primjer), a dopisi koji su se u prethodnome razdoblju obilato koristili izgleda da se rjeđe pišu ili su sačuvani na nekom drugom mjestu. Sedamdesetih godina intenzivno se popisivalo po drugim zagrebačkim knjižnicama, djelatnici su dakle osobno posjećivali razne knjižnice pa nisu morali pisati dopise.

Godine 1976. Matko Rojnić, dugogodišnji direktor Nacionalne i sveučilišne biblioteke i istodobno urednik retrospektivne bibliografije, odlazi u mirovinu. Za probitke hrvatske retrospektivne bibliografije taj je odlazak bio općenito prihvaćen kao gubitak, a mogu se čuti svjedočanstva o njegovu žaljenju što nije uspio dovršiti taj rad. Vjeran svojoj prvotnoj ideji da cjelovita hrvatska retrospektivna bibliografija popuni sve praznine u korpusu hrvatskih bibliografija, Rojnić nije želio objavljivati bibliografiju prije nego se popišu sve knjige koje bi trebale biti obuhvaćene. Držao je da do njegova odlaska u mirovinu, za gotovo četrdeset

²⁸ Kako se vidi iz odgovora na Rojnićev dopis, on nosi br. 64/1946., no taj broj ne odgovara br. 64 iz te godine u AHB-u.

²⁹ Nenumirirani prijepis dokumenta od 9. veljače 1946.

³⁰ AHB, 1947., br. 777.

godina aktivnoga rada na tom poslu, nije učinjeno dovoljno da bi se građa mogla objaviti kao bibliografija.

Rojničevim odlaskom u mirovinu dolaze do izražaja i drugačija motrišta pa se uskoro počinju razmatrati načini na koje bi se obilje građe (gotovo pedeset kutija s listićima) moglo objaviti. Pojavljivali su se razni prijedlozi, kao primjerice onaj da se učini neke vrste retrospektivna konverzija snimanjem listića, a razmišljalo se i o skraćenom opisu.

Treće razdoblje: 1977–1999. Time smo već na pragu treće faze u izradbi hrvatske retrospektivne bibliografije, tj. radu na njezinu objavljivanju. Na način koji je već djelomice opisan u govoru o bibliografskom opisu postiglo se da se knjige pripremaju za tisak i da se istodobno, koliko bude moguće, dopuni popis te ujednači i precizira bibliografski opis. Novi direktor Knjižnice V. Velčić nije se prihvatio uređivanja bibliografije, već je taj posao prepušten Odsjeku za retrospektivnu bibliografiju knjiga na čelu s Roguljom, koji je bio glavnim i odgovornim urednikom cijelo vrijeme objavljivanja niza, osim prvoga sveska, u kojemu je ulogu odgovornoga urednika imao Branko Hanž. Tehnički urednik bio je u prvom svesku Mate Šikić, a od 18. sveska tu ulogu obnaša Boris Kren. Jezični savjetnik dugo je bio Anđelko Novaković. Prvi svezak *Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga* kao priređivači potpisuju Alma Hosu-Pezelj, Danica Ladan, Petar Mamić, Marija Petrićec i Petar Rogulja.

Prvi svezak ugledao je svjetlo dana u svibnju 1982. Kanilo se cijeli niz objaviti u sljedećih četiri do pet godina, a onda se ipak pomirilo s tim da se objavljuju po dvije knjige godišnje. To se uspijevalo održavati do 1990., a onda se, što zbog radova na preseljenju knjižnice u novu zgradu, što zbog teškoća s tiskanjem, počelo objavljivati nešto rjeđe, no ipak se do konca 1999. uspjelo objaviti niz od 25 knjiga, A–Žu.

Osamdesetih je godina i zanimanje javnosti za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju počelo rasti. To je vjerojatno bilo razlogom što je projekt *Hrvatske retrospektivne bibliografije* nagrađen Nagradom grada Zagreba za 1985. godinu. Devedesetih to zanimanje nešto jenjava. Trajno su se ipak pojavljivali prikazi pojedinih knjiga u hrvatskim novinama i časopisima. Pisali su B. Petrač, R. Vince, B. Hanž, A. Stipčević, T. Blažeković i dr. Predstavljane 25. sveska, tj. cjelovitoga niza u travnju 2000., zapazili su mnogobrojni novinari.³¹

III. Kulturno-povijesno značenje

Prema mišljenju najzaslužnijega od svojih urednika u prošlosti Rojnića hrvatska je bibliografija, pa po tome i retrospektivna, samim svojim formalnim obilježjima dionicom srednjoeuropske kulture i njezina razumijevanja knjige, jer nastoji slijediti postupke koji su mjerodavni za bibliografski opis u tome kulturnome okolišu. Taj europski i srednjoeuropski kulturni okoliš važne poticaje duguje prosvjetiteljstvu, a donekle i njegovoj temeljnoj maksimi *znanje je moć*. Bivajući po svojoj temeljnoj nakani u službi znanja kao pomagalo znanstvenicima, ona svjedoči o svojoj odanosti istini. Svojom, međutim, načelnom otvorenošću prema svemu što se tiska, ona čuva od ideologiziranoga elitizma i globalnoga integrizma, a jamči otvorenost nacionalnoj kulturi.

³¹ Tatjana Blažeković napisala je bibliografiju osvrta na prvih 15 svezaka niza. Vidi: T. Blažeković, *Bibliografija napisala o »Građi za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940.«*, Zagreb, 1982–91., u: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 33(1990), br. 1–4, str. 187–190.

Ideje Mate Ujevića koje su, uz rad na *Hrvatskoj enciklopediji*, uključivale i nastojanja oko hrvatske retrospektivne bibliografije korespondiraju s duhom vremena tridesetih godina XX. stoljeća. Činjenica da je 1941. postao upraviteljem HIBZ-a omogućila mu je ozbiljenje tih ideja ne više na privatnoj razini, kako je to bilo u početku njegovih nastojanja. Znade se da su tadašnji ravnatelj sveučilišne knjižnice Mate Tentor i prvi predsjednik Hrvatskoga bibliotekarskoga društva Matko Rojnić surađivali s Ujevićem i prije uspostave NDH, napose u vrijeme ustanovljenja Banovine Hrvatske. To je ozračje u kojemu se opća nacionalna retrospektivna bibliografija drži izrazom nacionalnoga duha, koji se zapravo izražava u cjelokupnoj kulturi (likovnosti, glazbi, znanosti).

Dionikom tih ideja bio je dakle i Rojnić. Po njegovu mišljenju od bibliografa se traži da prozre sadržaj svake knjige, a time izlazi iz okoliša samo tehničkog postupka opisa knjige, već i sam dolazi u predvorje znanosti³². Ako se hoće zadovoljiti kriterije iscrpnoga i opsežnoga bibliografskoga opisa koji istodobno mora dakako biti i sažet, mora se boraviti u tome predvorju.

U razdoblju svojega nastajanja, a na temelju načela svojih tvoraca, *Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga* odolijeva, dakle, globalnome integralizmu koji bi negirao svaki nacionalni prizvuk u kulturi, ali i jugoslavenskome unitarizmu inzistirajući na hrvatskome kulturnome biću. Šteta je što je rad na tome poslu potrajao predugo pa su neki njegovi vidovi, osobito oni koji se tiču tehnike rada, nešto zastarjeli.

Nikla negdje na tlu otvorenosti za hrvatsku kulturu kakva je postala mogućom zahvaljujući Banovini Hrvatskoj, hrvatska je retrospektivna bibliografija u segmentu svoje geneze mimoišla razdoblja vrlo različite, a prečesto ideološke usmjerenosti i ostala ono što je i na početku htjela biti, tj. opća nacionalna hrvatska bibliografija, a to znači jezgra nacionalne bibliografije, kako to vole reći njezini zagovornici.

Ako imamo na umu razdoblje na koje se bibliografija odnosi, onda lako zapažamo vrijednosti hrvatske kulture koje su ucijepljene u popisane knjige u ovome nizu.

Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga nastoji popisati sve knjige što su se pojavile u navedenome razdoblju i to joj je, kao što smo vidjeli znatnim dijelom i uspjelo. Ona nam preko podataka o knjigama posreduje, svjedočeći o njemu, duh jednoga vremen-skoga razdoblja viđen kao hrvatska kulturna zbilja. Ona, dakle, reprezentira tu kulturu, prenosi, bilježeći naslove knjiga, jezike na kojima su pisane, pisce koji su se na raznim razinama očitovali u svojem umijeću, nalazimo podatke o nakladnicima, tiskarama i drugim kulturnim ustanovama, a napose svjedočanstva o dosezima hrvatske znanosti, što se osobito zrcale u izdanjima JAZU koja je u dugome razdoblju bibliografiju imala na nakladničkoj brizi.

Premda nije potpuno u skladu sa slikom koju je o njoj imao njezin idejni i u znatnoj mjeri djelatni tvorac Rojnić³³, niz *Građa za Hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga* znatna je kulturno-povijesna vrijednost.

³² Usp. B. Hanž, *Matko Rojnić*, u: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 23(1977–78), br. 1–4, str. 177.

³³ U NSK-u se upravo radi na *Dopunama Građi za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835–1940*.

CROATIAN RETROSPECTIVE BOOK BIBLIOGRAPHY 1835–1940

SUMMARY. The National and University Library published 25 volumes of *Materials for A Croatian Retrospective Book Bibliography 1835–1940*, A–Žu, in the 1982–1999 period, thus completing the basic series of the bibliography. Creation of appendices and cumulative indexes is still due. The series is a national, retrospective primary bibliography, created *de visu* according to national, linguistic, and territorial principles, with alphabetic organization of author and anonymous entries. It is the most comprehensive of the hitherto published Croatian book bibliographies and, because of its systematic approach, it is highly appreciated by the experts in bibliographic work. The paper examines the contents of the series and its origins. The contents are, above all, examined from a bibliographic point of view. The issues of criteria, completeness, the organization of materials, and bibliographic description are considered, and it is from this standpoint that the value and shortcomings of the work are objectively evaluated. The paper attempts to evaluate the cultural-historical achievements of the series, also regarding the contents of the bibliography, since it covers the period of expansion of the publishing industry in the Croatian cultural space, caused by spiritual interests and the development of the printing technology at the beginning of the nineteenth century. For various reasons, the bibliography was developed for nearly sixty years. In the review of that history I have relied on the archive materials preserved in the Department of Croatian Retrospective Bibliography of the National and University Library and on the published literature. It is in this sense that the attempts at defining a bibliographical description are covered, noting the contributions of prominent persons of Croatian culture in the professional and organizational sense. The preparatory and supervising role of Mate Ujević over quite a long period is also noted. In many ways, the roles of prominent Library employees are also important – Mate Tentor, Matko Rojnić, Eva Verona, and Petar Rogulja, who was the editor-in-chief of the entire series. The series is, therefore, in its contents, and in its past, a significant source of bibliographic insights, and thus the cultural-historical ones too.